

УДК 821.161.2-6.09(477.51)

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.4/35>**Івасишина Т. А.**

Національна академія Служби безпеки України

**«ЛИСТИ ПИСЬМЕННИКІВ» ДМИТРА НИТЧЕНКА
В РЕЦЕПЦІЇ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЕПІСТОЛОГРАФІВ**

Стаття містить аналіз новітніх публікацій, присвячених осмисленню епістолярних діалогів І. Багряного, В. Винниченка, У. Самчука, П. Одарченка та інших українських письменників-емігрантів із Дмитром Нитченком (1905–1999), «патріархом української літератури в Австралії» (І. Качуровський), адресатом, упорядником, редактором і видавцем п'ятьох збірників під назвою «Листи письменників».

До першого з них (1992) увійшли листи І. Багряного, В. Винниченка, В. Гайдарівського, А. Гака, А. Галана, В. Гжицького, О. Кобця (Варавви), У. Самчука. Другий випуск (1998) подає приватні кореспонденції О. Гончара, Докії Гуменної, А. Калиновського, І. Качуровського, Ізидори Косач-Борисової, М. Ореста, Л. Полтави, Ю. Стефаника (Клинового) та ін. У третьому збірнику (1998) надруковано листи визначних літературознавців, професорів Г. Костюка й П. Одарченка. Четверта книжка (2001), що побачила світ уже після смерті упорядника, репрезентує епістолярні тексти В. Гайдарівського, А. Калиновського, Л. Полтави, У. Самчука й самого Д. Нитченка, а п'ята (2001) – кореспонденції О. Веретенченка, О. Ізарського, В. Онуфрієнка, М. Степаненка (отця Миколи), І. Стоцького та листи-відповіді Д. Нитченка. Епістолярні добірки кожного кореспондента Д. Нитченка супроводить лаконічним переднім словом, інформує про біографію митця й стисло говорить про особисті контакти з ним, подеколи коментує окремі імена, події та факти в самих епістолах.

«Листи письменників» віддзеркалюють не лише приватне життя кожного з адресантів та їхніх родин, а й побут, літературний процес, написані ними художні твори, зв'язки з видавництвами, обставини з друком; бачимо й добу, політичні баталії та дискусії – широку панораму історії літератури, а також історію культурно-мистецького руху в різних ситуаціях і періодах.

Оприлюднені письменницькі кореспонденції прикметні насамперед безмежною любов'ю адресантів до України, невимовною тугою за нею, глибоким критичним аналізом життя і діяльності українців на чужині та непохитною вірою в духовно-моральні спроможності українського етносу.

Розглядаються вузлові проблеми студій про серійне видання Д. Нитченка «Листи письменників», створених сучасними українськими науковцями.

Ключові слова: епістолярій, кореспонденція, «Листи письменників», комунікація, рецепція, адресант, адресат, епістолярний діалог.

Постановка проблеми. Здобуття Україною незалежності відкрило неабиякі перспективи для літературознавців і мовознавців, істориків і гуманітаріїв у цілому вивчати здобутки письменників, митців, діячів української культури, що опинилися в екзилі, однак продовжували свою корисну працю для своєї спільноти, яка проживала разом із ними на чужині; водночас із вірою в те, що рано чи пізно цей творчий спадок буде корисним і для культури в материковій Україні.

Донедавна ще дослідження творчості В. Винниченка, І. Багряного та багатьох інших українських письменників-емігрантів відзначалося тенденційністю, упередженістю, ідеологізацією, внаслідок чого висвітлення їхнього художнього надбання

піддавалося значним деформаціям. Така доля спіткала, зокрема, й Дмитра Нитченка (1905–1999), «патріарха української літератури в Австралії» (І. Качуровський), письменника, публіциста, упорядника, редактора і педагога, який дві третини свого життя (понад півстоліття) жив і працював у Мельбурні (Австралія), проте своєю активною діяльністю наближав створення Української суверенної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Письменницький епістолярій, як вітчизняних, так і зарубіжних адресантів, перебуває в епіцентрі наукових студій літературознавців уже не одне десятиліття. Розпад комуністичної імперії під назвою СРСР активізував осмислення «епісто-

лярного материка українських митців» [3, с. 89], що в умовах радянського тоталітаризму змушені були емігрувати до Західної Європи, Америки чи Австралії. Проте новітні розробки письменницької кореспонденції (В. Кузьменко, Г. Мазоха, А. Ільків, О. Свириденко) підтверджують ту обставину, що приватне листування адресантів з української діаспори ще й нині залишається на маргінесах наукових зацікавлень.

Відтак перед вітчизняними дослідниками постала «гостра необхідність уведення епістолярних діалогів письменників-емігрантів до ґрунтовно прокоментованих зібрань їхніх листів» [4, с. 24–25]. У контексті сказаного публікація п'ятьох збірників Д. Нитченка під назвою «Листи письменників» виявилась напрочуд своєчасною: видання отримало чималий розголос серед авторитетних епістолографів [1; 2; 3; 5; 14; 16].

Так, одну з перших спроб проаналізувати життєвий і творчий шлях Д. Нитченка з використанням листів до нього, вивчити своєрідність ідейно-художнього світу українського письменника з Австралії та особливості ідіостилю митця здійснив П. Сорока в літературному портреті «Дмитро Нитченко-Чуб» [16]. Життєві й творчі перехрестя Д. Нитченка були висвітлені також у статті Л. Саенко, зокрема дослідницею осмислені такі важливі аспекти діяльності митця, як видавнича справа, популяризація знань про українську культуру тощо [15].

Г. Мазоха в науковій розвідці «Епістолярій митців діаспори як реалізація їх світоглядних та естетичних позицій» на основі кількох випусків «Листів письменників» проаналізувала епістолярні дискусії та полеміки адресантів з української діаспори [6]. Однак досі ще в літературознавстві бракує наукових студій про специфіку рецепції серійного видання Д. Нитченка «Листи письменників» сучасними епістолографами.

Актуальність статті зумовлена об'єктивною потребою в ретельному вивченні, неупередженій оцінці, творчому осмисленні українськими науковцями п'ятьох збірників Д. Нитченка під назвою «Листи письменників», а також відсутністю фахових публікацій, присвячених осмисленню цієї теми.

Мета статті полягає у розкритті особливостей інтерпретації означеного видання сучасними українськими епістолографами.

З огляду на значний обсяг та неоднорідність першоджерельного матеріалу, авторкою наукової розвідки використано типологічний, порівняльно-історичний та рецептивно-інтерпретаційний методи дослідження.

Виклад основного матеріалу. Д. Нитченко вперше надрукував децищу приватного листування зі свого епістолярного зібрання у книзі «Двісті листів Б. Антоненка-Давидовича» (Мельборн, 1986). Згодом у виданні «Від Зінькова до Мельборну» [8] на основі щоденників і кореспонденцій-відповідей від своїх адресатів письменник створив «неповторний, але рівночасно і типовий образ страхіть і перипетій, крізь які пройшла одна українська людина в першій половині нашого (XX-го. – I. Т.) століття» [9, с. V].

Через два роки побачив світ перший збірник – «Листи письменників» [9], до якого увійшли епістолярні твори сімох адресантів з діаспори – І. Багряного, В. Винниченка, В. Гайдарівського, А. Гака, А. Галана (Калиновського), О. Кобця (Варавви), У. Самчука та одного, В. Ѓжицького, з материкової України. Видання викликало позитивні відгуки, чимало кореспонденцій зі збірника, одразу ж передрукованими, з'явилися на шпальтах багатьох українських журналів і газет. Низка прихильних рецензій вийшла впродовж кількох наступних років [3; 5; 7; 14].

Усі подальші збірки листів були оприлюднені Ніжинським державним педагогічним університетом ім. Миколи Гоголя та міським Товариством української мови ім. Тараса Шевченка «Просвіта». Так, серед епістолярних творів другого тому [10] було вміщено кореспонденції одинадцяти відомих літераторів і діячів культури на еміграції (В. Гайдарівського, А. Гака, Докії Гуменної, А. Калиновського, І. Качуровського, О. Кобця, сестри Лесі Українки Ізидори Косач-Борисової, М. Ореста, Л. Полтави, У. Самчука, Ю. Стефаніка) і одного – власне з України – О. Гончара.

У третьому збірнику [11] вміщено приватні кореспонденції визначних учених-літературознавців, професорів Григорія Костюка, організатора літературного руху на Заході, зокрема в Америці, й Петра Одарченка, найавторитетнішого дослідника життя і творчості Лесі Українки, її матері Олени Пчілки та їхньої родини. Епістолограф В. Кузьменко у рецензії «З материка письменницького епістолярію», написаної з нагоди публікації всіх трьох збірників, висловив сподівання, що до четвертої книжки, про ймовірність виходу якої заявляв Д. Нитченко, «будуть включені також і листи самого упорядника. Видання від цього тільки вирає» [3, с. 90]. Але цим сподіванням судилося бути реалізованими лише згодом: 27 травня 1999 року Дм. Нитченка не стало.

Четверта книжка [12] з'явилась після смерті «унікального українського подвижника в Австра-

лії» [2, с. 156]. Вона була укладена вже без допомоги адресата, завдяки зусиллям ніжинського письменника та редактора, професора О. Астаф'єва. Збірка репрезентувала епістолярні тексти В. Гайдарівського, А. Калиновського, Л. Полтави, У. Самчука й самого Д. Нитченка; а п'ята [13] – кореспонденції О. Веретенченка, О. Ізарського, В. Онуфрієнка, М. Степаненка (отця Миколи), І. Стоцького та листи-відповіді Д. Нитченка.

Епістолярну добірку кожного кореспондента Д. Нитченко супроводив лаконічним переднім словом, де подав біографічні дані й стисло розповів про особисті контакти з ним (докладніше про свої літературні перипетії та знайомства він написав у книжках «Від Зінькова до Мельбурну», 1990, «Під сонцем Австралії», 1995, «Силуети», 1996, 1998). Подеколи упорядник прокоментував окремі імена, події та факти в самих листах. Зауважимо також, що, друкуючи згадані листи, Д. Нитченко виправляв лише технічні огріхи та орфографічні помилки, не втручаючись у лексику. Стосовно мови й правопису кореспонденцій В. Ѓжицького, який дотримувався правопису, що існував на теренах підрадянської України, упорядник зберіг тексти оригіналу.

Першим дослідником серійного видання «Листи письменників» став Марко Павлишин (нар. 1955 р. у м. Брізбані в Австралії), талановитий інтелектуал із діаспори, випускник австралійського та західнонімецького університетів, що долучився до когорти зарубіжних українців. «Живий Дмитро Нитченко» [8, с. 4–8] та «З епістолярної скарбниці Дмитра Нитченка» [9, с. V–VIII] – так називались його передмови до спогадів письменника «Від Зінькова до Мельборну» і відповідно до першого збірника «Листи письменників». Схвально оцінюючи публікацію приватних кореспонденцій вісьмох митців із діаспори, М. Павлишин зауважив, що насправді книга листів містить у собі дев'ять літературних портретів. Дев'ятий – «це портрет, присутній своєю неприсутністю», упорядника збірника Дмитра Нитченка (Чуба). Імплицитний образ адресата листів, «близький до життєвої правди», – це образ «людини, яка навіть в Австралії без вагання усвідомлює значення поняття "Україна" і обов'язки, що їх така свідомість накладає; людини, яка з пошани й любови до своїх приятелів і до спільної для них національної культури мусіла зберегти, вибрати, упорядкувати, відредагувати і видати збірку листів» [9, с. VIII].

Варто звернути увагу й на післямову до третьої книги Д. Нитченка «Листи письменників», написану ніжинським професором, упорядником і редактором видання О. Астаф'євим, – «Довга

дорога повернення». У ній літературознавець акцентував увагу на докорінній відмінності третього збірника від попередніх видань: оприлюднені листи «не просто з глибокою силою критичного аналізу подають збірний морально-психологічний портрет українського письменника-емігранта на тлі епохи, <...> а по-новому, відповідно до духовного потенціалу адресантів, вибудовують концепцію виживання вигнанців на чужині як почуття переможного, і в той же час, драматичного, амбівалентного і нищівного для людини. Тому пунктирно описані Г. Костюком і П. Одарченком образи українських письменників на чужині у більшості своїй належать до найшляхетніших і найзворушливіших» [11, с. 229].

Із серійного видання Д. Нитченка «Листи письменників» читач довідається про те, як ціною неймовірних зусиль усього лише кілька десятків активістів з української діаспори в Австралії зуміли «не тільки розбудувати свій побут, здобути помітне місце на громадській сцені п'ятого континенту, а й висунути зі свого кола і подвижників культури, і талановитих митців, спродукувати доволі барвисте культурне життя, в якому викристалізувалися і деякі цінності, що матимуть значення для всієї нашої культури» [14, с. 7].

Певним здобутком у царині накопичення знань про українську діаспору в Австралії стала книга «Дмитро Нитченко – людина ідеї: нариси, спогади, листи, поезії», упорядкована М. Слабошпицьким [1]. Вона містить статтю, спогади про батька (Д. Нитченка. – І. Т.) дочки Лесі Ткач, яка оприлюднила чимало видань під псевдонімом Леся Богуславець, внука Юрія Ткача і майже два десятки статей письменників України про Д. Нитченка та його поезії. Автори цих матеріалів об'єктивно і незаангажовано розкривають різні сторони життя видатного письменника, видавця і педагога. Митець з Австралії постає перед реципієнтом різнобічним, зі своїми радощами і невдачами, вчинками і настроями, таким, яким був насправді у житті.

Літературознавець М. Наєнко в рецензії на есеїстичну працю Д. Нитченка «Від Зінькова до Мельборну» так оцінив постать подвижника з Австралії, у тому числі й епістолярного співрозмовника з українськими адресатами: це «справжнє надбання української літератури ХХ століття. Але літератури особливої, тієї, що розвивалася на вигнанні (по-грецьки – в діаспорі). Майже півстоліття цю літературу знали переважно «там», за межами України. А в нас «широкі маси» якщо й згадували про її творців, то тільки в супроводі найбрутальніших означень. Тим часом вони вико-

нали для України таку художню, наукову й патріотичну роботу, про яку на підрадянській нашій території можна було хіба що мріяти» [7, с. 58].

Дослідник письменницького листування В. Кузьменко констатував з приводу виходу серійного видання, що в українській діаспорі намітилась тенденція до оприлюднення «вільних думок з епістолярних шухляд», свідченням якої, на думку вченого, стала «епістолярно-видавнича новація Д. Нитченка, що видрукував власним коштом у Мельбурні одну, а згодом і другу збірку листів до самого себе : «Двісті листів Б. Антоненка-Давидовича» (1986) та «Листи письменників» (1992). Нещодавно з'явилися нові збірники, що тематично продовжили зміст однойменного попереднього видання» [4, с. 25].

У процитованій книзі «У всесвіті слова» епістолограф подає компаративний аналіз приватної письменницької кореспонденції тоталітарної доби (епістолярій М. Рильського, О. Довженка, Ю. Яновського, В. Стуса та ін.) і листування літераторів з української діаспори (кореспонденції В. Винниченка, І. Багряного, У. Самчука, Д. Нитченка та ін.) [4]. Літературознавець унаочнює, як на текстах листів адресантів з підрадянської України відбиваються механізми уніфікації. Офіційна ідеологія прагнула зробити з людини «механічну ляльку», щоб її можна було вилучити із середовища, розібрати на частини, і, коли треба, скласти до купи. Листи стали свідками опору такій уніфікації. Вони переконливо демонструють, як радянська система влади все робила для того, щоб живі істоти втратили прикмети свого індивідуального розрізнення. Натомість листування письменників-емігрантів, у тому числі й Д. Нитченка, ідентифікує «епістолярне розкуте мислення вільних інтелектуальних особистостей» [4, с. 263].

Понад півстоліття Дмитро Нитченко, «титан одержимості, людина ідеї, трудівник-подвижник національного духу всупереч глухоті навколишнього світу» [2, с. 156], підтримував епістолярні діалоги з видатними особистостями вітчизняної культури – з митцями-емігрантами, видавцями, меценатами та адресантами з материкової України. Наслідком цього подвижницького захоплення стало оприлюднення п'ятох збірок приватного епістолярію українських митців на чужині. Це справжній інтелектуальний скарб, адже епістолярна спадщина письменників завжди стає найкращим джерелом для вивчення того чи іншого автора.

З письменницьких листів можна довідатись не тільки про життя і діяльність самого Нитченка чи його кореспондентів, а й отримати цікаву рецепцію того чи іншого художнього твору, проникнути в творчу лабораторію адресанта та адресата, а то й усього закордонного літературного процесу.

Висновки і пропозиції. Осмислення публікацій сучасних епістолографів, присвячених аналізу п'ятох збірок Д. Нитченка під спільною назвою «Листи письменників», засвідчило, що з епістолярних документів постає доволі жваве літературне життя 30–60-х рр. ХХ ст. української діаспори. Не кожен із її представників дочекався того дня, коли його художні твори будуть радо зустрінуті дома, в Україні. Однак серійне видання «Листи письменників» стало літературним фактом як в екзилі, так і в материковій Україні.

Творчі особистості, що стоять за опублікованими листами, цікавлять реципієнта не тільки індивідуально, але також як сукупність. Це збірний соціально-психологічний автопортрет українського літератора з напроход складного періоду в розвитку української культури. Нині, коли вітчизняна наука поволі оговтується після гострого розриву із художнім надбанням української еміграції, постає необхідність системного осмислення національного мистецтва по усі боки кордонів Української держави, як неподільної цілісності. Така ідея є наскрізною і для епістолографів з України (В. Кузьменко, М. Наєнко, М. Слабошпицький, О. Астаф'єв, Г. Мазоха та ін.), і для зарубіжних українців (І. Качуровський, Д. Нитченко, М. Павлишин та ін.).

На часі – академічні видання епістолярію видатних письменників, належно текстологічно опрацьованого, з коментарями та примітками, поясненнями усіх скорочень і недомовок тощо.

«Листи письменників» Д. Нитченка є тими епістолярними творами, яким судилося будити суспільну думку в Україні впродовж 90-х рр. ХХ – початку ХХІ-го ст., впливати на її формування. Не втратили вони свого значення й нині – в умовах новітньої російсько-української війни за право нашого народу жити в незалежній Українській державі.

Перспективи подальших досліджень. Художні особливості епістолярних діалогів Д. Нитченка з Б. Антоненком-Давидовичем, І. Багряним та іншими українськими письменниками можуть бути предметом для подальших літературознавчих розвідок.

Список літератури:

1. Дмитро Нитченко – людина ідеї : нариси, спогади, листи, поезії / [упоряд. М. Слабошпицький]. Київ : Ярославів Вал, 2003. 196 с.
2. Йовенко С. «До в світі найсвятішої землі...»: 3 нагоди 100-річчя визначного культурного діяча, освітнина, письменника Дмитра Нитченка (Д. Чуба). *Вітчизна*. 2005. № 5/6. С. 152–156.
3. Кузьменко В. І. З материка письменницького епістолярію. *Слово і час*. 1999. № 7. С. 89–90.
4. Кузьменко В. І. У всесвіті слова : літературно-критичні студії. Київ : Друге дихання, 2018. 684 с.
5. Лисенко Н. «Гарне життя, гарна постать». *Слово і час*. 1995. № 11/12. С. 67–68.
6. Мазоха Г. С. Епістолярій митців діаспори як реалізація їх світоглядних та естетичних позицій. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 21. Т. 2. С. 202–207.
7. Наєнко М. Про людей і про себе. *Слово і час*. 1992. № 4. С. 57–59.
8. Нитченко Д. Від Зінькова ло Мельборну : із хроніки мого життя. Передмова М. Павлишина. Мельборн : Вид-во «Байда», 1990. 407 с.
9. Нитченко Дм. Листи письменників : Збірник перший / Передмова д-ра М. Павлишина. Мельборн : Ластівка. 1992. 191 с.
10. Нитченко Дм. Листи письменників. Збірник другий. Мельборн (Австралія); Ніжин : Просвіта, 1998. 268 с.
11. Нитченко Дм. Листи письменників. Збірник третій / Післямова О. Астаф'єва. Мельборн (Австралія); Ніжин : Просвіта, 1998. 235 с.
12. Нитченко Дм. Листи письменників. Збірник четвертий. Мельборн (Австралія); Ніжин : Просвіта; Київ : Смолоскип, 2001. 242 с.
13. Нитченко Дм. Листи письменників. Збірник п'ятий. Мельборн (Австралія); Ніжин : Просвіта; Київ : Смолоскип, 2001. 250 с.
14. Павлишин М. Канон та іконостас : Літературно-критичні статті. Вступна стаття Івана Дзюби. Київ : Вид-во «Час», 1997. 447 с.
15. Саєнко Л. Дмитро Нитченко – письменник, видавець. *Бібліотечний вісник*. 2005. № 3. С. 50–55.
16. Сорока П. Дмитро Нитченко-Чуб : літ. портр. Тернопіль : Вид-во «Лілея», 1996. 104 с.

Ivasyshyna T. A. THE CONTEMPORARY UKRAINIAN EPISTOLOGRAPHERS' RECEPTION OF "WRITERS' LETTERS" BY DMYTRO NYTCHENKO

The article deals with the analysis of the latest publications offering insights into O. Nytchenko's epistolary dialogues with Ukrainian émigré-writers : I. Bahrianyi, V. Vynychenko, U. Samchuk, P. Odarchenko and others. Dmytro Nytchenko (1905–1999) is an author, a compiler, an editor and a publisher of the five collections of "Writers' Letters"; moreover, he is also regarded as "a patriarch of Ukrainian literature in Australia", according to I. Kachurovskyi.

The first D. Nytchenko's collection (1992) contains letters of I. Bahrianyi, V. Vynychenko, V. Haidarivskyi, A. Hack, A. Halan, V. Gzhytskyi, O. Kobets (Varavva), U. Samchuk. The second edition (1998) presents private correspondences of O. Honchar, Dokiya Humenna, A. Kalynovskyi, I. Kachyrovskyi, Isidora Kosach-Borysova, M. Orest, L. Poltava, Y. Stephanyk (Klynovyi) and others. The fifth volume (2001) incorporates correspondences of O. Veretenchenko, O. Izarskyi, V. Onufriyenko, M. Stepanenko (father Mykola), I. Stotskyi and D. Nytchenko's response letters as well.

Epistolary selections of each correspondent mentioned above are prefaced by D. Nytchenko's concise note where the author informs us about the writer's biography and provides a brief account of personal contacts between the writer (an author) and a correspondent, the author sometimes comments on some names, events and facts in his letters.

"Writers' Letters" reflect not only the addressor's private life and the life of his (her) families but also the writer's everyday life situations, a literary process, written (fiction) works, and relations between a publishing house and a writer, circumstances concerning printing issues. Besides, these letters also illustrate a historical period, political battles and discussions constituting a wide panorama of literary history, cultural and art movement of different periods.

The revealed private correspondences are primarily notable for the writers' boundless love for Ukraine, ineffable longing for it, a comprehensive critical analysis of the Ukrainian people's life and their activities abroad and also their persistent faith in the spiritual and moral capabilities of the Ukrainian ethnic group.

The paper explores the critical problems of serial publication studios of Dmytro Nytchenko's "Writers' Letters" created by contemporary Ukrainian scholars.

Key words: epistolary, correspondence, "Writers' Letters", communication, reception, addressor, addressee, epistolary dialogue.